

Proverbis e locuziuns proverbialas en duas ovras da Gion Deplazes "Paun cassa" e "La Borgia dil tschéss". Specia e funcziun

Autor(en): **Roman, Thomas**

Objekttyp: **Article**

Zeitschrift: **Annalas da la Societad Retorumantscha**

Band (Jahr): **101 (1988)**

PDF erstellt am: **27.06.2024**

Persistenter Link: <https://doi.org/10.5169/seals-235281>

Nutzungsbedingungen

Die ETH-Bibliothek ist Anbieterin der digitalisierten Zeitschriften. Sie besitzt keine Urheberrechte an den Inhalten der Zeitschriften. Die Rechte liegen in der Regel bei den Herausgebern.

Die auf der Plattform e-periodica veröffentlichten Dokumente stehen für nicht-kommerzielle Zwecke in Lehre und Forschung sowie für die private Nutzung frei zur Verfügung. Einzelne Dateien oder Ausdrucke aus diesem Angebot können zusammen mit diesen Nutzungsbedingungen und den korrekten Herkunftsbezeichnungen weitergegeben werden.

Das Veröffentlichen von Bildern in Print- und Online-Publikationen ist nur mit vorheriger Genehmigung der Rechteinhaber erlaubt. Die systematische Speicherung von Teilen des elektronischen Angebots auf anderen Servern bedarf ebenfalls des schriftlichen Einverständnisses der Rechteinhaber.

Haftungsausschluss

Alle Angaben erfolgen ohne Gewähr für Vollständigkeit oder Richtigkeit. Es wird keine Haftung übernommen für Schäden durch die Verwendung von Informationen aus diesem Online-Angebot oder durch das Fehlen von Informationen. Dies gilt auch für Inhalte Dritter, die über dieses Angebot zugänglich sind.

Proverbis e locuziuns proverbialas en duas ovras da Gion Deplazes «Paun casa» e «La Borgia dil tschéss». Specia e funcziun.

da Thomas Roman

Cuntegn

- I. Emprema part (pp 8 – 15)
 - I.1. Finamira
 - I.2. Definiziun dil proverbii
 - I.3. Distincziun da semegliontas creaziuns
 - I.4. Emprova da classificaziun
 - I.4.1. Corpus
 - I.4.2. Classificaziun en proverbis, locuziuns e formulas proverbialas

- II. Analisa formala dils proverbis (pp 15 – 29)
 - II.1. Structura exteriura dil proverbii
 - II.1.1. Il problem dil verb
 - II.1.2. Las differentas structuras dils proverbis: emprova da tipisar
 - II.1.2.1. Formulas e construcziuns tipicas
 - II.1.2.2. La rema e la rema dil senn («Sinnreim»)
 - II.1.2.3. Il parallelissem
 - II.1.2.4. Il plaid multipel («Der Vielspruch»)
 - II.2. Structura interiura dil proverbii
 - II.3. Commentari alla structura proverbiala
 - II.4. Cuorta cumparegliaziun cullas locuziuns e las formulas proverbialas

- III. La funcziun dil proverbii el discuors (pp 29 – 38)
 - III.1. Cumparegliaziun cullas locuziuns e formulas proverbialas

- IV. Conclusiun (pp 38 – 39)

- V. Bibliografia (pp 39 – 40)
- V.1. Litteratura primara
- V.2. Litteratura secundara

- VI. Annexa: Gliesta dils proverbis e dallas locuziuns e formulas proverbialas (pp 40 – 48)
- VI.1. Proverbis
- VI.1.1. Paun casa
- VI.1.2. La Bargia dil tschéss
- VI.2. Proverbis tenor Deplazes (PtD)
- VI.2.1. Paun casa
- VI.2.2. La Bargia dil tschéss
- VI.3. Locuziuns proverbialas
- VI.3.1. Paun casa
- VI.3.2. La Bargia dil tschéss
- VI.4. Las formulas proverbialas
- VI.4.1. Paun casa
- VI.4.2. La Bargia dil tschéss

I. Emprema part

I. 1. *Finamira*

Mia lavur vul analisar e descriver ils proverbis e las locuziuns proverbialas en duas ovras da Gion Deplazes. Jeu hai eligiu persuenter ils romans «Paun casa»¹ e «La Bargia dil tschéss»². Il material excerpau, il corpus, vi jeu analisar dil pugn da vesta dalla specia e dalla funcziun. La noziun da specia implichescha l'analisa morfologica, vul dir dall'articulaziun sintactica; quella dalla funcziun evokescha ils problems suandonts: cu, nua e pertgei cumpara il proverbis; vinavon tgi drova el e tgeinina ei l'impressiun sigl auditor u en miu cass sil lectur?

Cun quella lavur vi jeu dar ina pintga contribuziun alla perscrutaziun dils proverbis.

¹ DEPLAZES, G., *Paun casa*, Tschespet 39, Glion, 1960; en mia lavur vegn jeu a duvrar las inizialas PC.

² DEPLAZES, G., *La Bargia dil tschéss*, Mustér, 1964; en mia lavur vegn jeu a duvrar las inizialas Bdt.

I. 2. Definiziun dil proverbi

Examinond divers cudichs, che s'occupeschan dil proverbi, fan ins persenn che las definiziuns ein ualti ulivas. Il proverbi secharacterisescha entras ina fuorma che distingua el clar e bein dalla prosa ordinaria e d'altres locuziuns semeglientas. Sco pugn da partenza dall'emprova da definir il proverbi prend jeu il text dil Brockhaus-Lexikon:

«Im *Volksmund* umlaufende *kurze* Sprüche oder Lebensregeln in *behauptender* Form, die durch *besondere sprachliche Mittel* (z.B. Reim, Alliteration) eine bewährte Erfahrungstatsache *bildhaft*, einfach, häufig mit Witz festlegen wollen. Das Sprichwort ist Gemeingut von Sprachgemeinschaften, trotzdem liegt sein Ursprung in der Erfindungsgabe einer einzelnen Person. Dabei ist es gleichgültig, ob diese Person bekannt ist oder ob sich das Sprichwort in einer literarischen Quelle nachweisen lässt.»³ Seiler⁴ aschunta en sia definiziun aunc igl aspect dil «serraus en sesez»: «im Volksmund umlaufende, *in sich geschlossene Sprüche* von lehrhafter Tendenz und gehobener Form.

Quellas duas definiziuns tonschan pil mument per definir il character dil proverbi. Jeu hai marcau aposta ils plaids che paran ils pli impurtonts. «Serraus en sesez» vul dir ch'ins sa buca midar ina solia part essenziala dalla construcziun. La definiziun sereferescha pia mo alla natira exteriura dil proverbi. Il tiern il pli impurtont ei quel che plaيدا da «Volksmund» ni «Volkläufigkeit» (Seiler: 2). Quella noziun dalla popularitad gioga ina rolla enorma. La bucca dil pievel creescha il proverbi e dat el vinavon. Siu character popular damonda in cuntegn sempel e bunamein naiv. Il proverbi sto exprimer in patratg che ei levs da tschaffar da tuts, ed el sto duvra plaids che mintgin enconuscha. La fuorma «pretendenta» e la tendenza didactica serefereschan a tut quei che ha da far cull'enconuschientscha dalla veta e culla moda e maniera da viver. Seiler di che mo quella construcziun daventien proverbis che intermedieschan «... Erkenntnisse und Normen, die für die Auffassung und Gestaltung des Lebens bedeutsam sind»⁵. Ina consequenza dalla popularitad ei la formulaziun specifica dil proverbi. Sch'el vul s'inculcar ella memoria dalla glied sto el esser aschi cuorts e concis sco mo pusseivel.

³ BROCKHAUS-LEXIKON, dtv, 1982, t17, p.184

⁴ SEILER, F., *Deutsche Sprichwörterkunde*, p.2

⁵ *ibid.*, p.3

El vul era animar igl auditor da penetrar afuns el senn propri che sezuppa davos il maletg. Lein tedlar quei che Seiler di:

«Der dem Hörer in Gestalt eines Sprichwortes entgegnetende Gedanke, mag er an und für sich richtig oder nur halbrichtig oder geradezu unrichtig sein, soll diesen dennoch mit siegender Kraft in seinen Bann zwingen. Um dies zu erreichen genügt nicht die Kürze allein; das Sprichwort strebt vielmehr eine über die gewöhnliche Rede gehobene Formgebung, die es eindrucksvoll und nachhaltig wirksam macht ...»⁶.

Jeu less resumar quella citaziun culs plaids da Sur Felici Maissen:

«pli concisa e cuorta la formulaziun ei e megliers il proverbial»⁷.

In davos aspect essenzial pertuccond la formulaziun interna ei il caracter figurativ. Tschintschar en legns fa dapli impressiun che la verdad criua. Il proverbial exprima cun maletgs quei ch'igl auditor sto translatar en siu lungatg da mintgadi. El stat sco empei dad enzatgei. Il plaid latin PROVERBIUM vul dir il medem: «ID QUOD PRO VERBO DICITUR = quei ch'ins di enstagl dil plaid effectiv» (Seiler: 5/6).

I. 3. Distincziun da semegliontas creaziuns

Tgei criteris lubeschan da distinguer il proverbial da semegliontas creaziuns sco la sentenzia, la maxima ed igl aforissem? La fuorma ed il cuntegn bastan buc. Sco indezi exteriur, che lubescha ina distincziun sufficienta, san ins retener che la sabientscha populara dil proverbial ei anonima en cuntrast cun autras creaziuns ch'ei adina vegnidas creadas tras in autur determinau. In auter punct ei il fatg che questas han buca giu il success tier il prieveil sco il proverbial, vul dir ch'ellas ein buca vegnidas popularas, «volkläufig», era sch'ellas vessen percass la sempladad e l'expressiun pregnanta da quel. Talas finas distincziuns che la scienza fa, fetsch jeu buc considerond il proverbial en siu senn pli lartg. Medemamein s'occupesch jeu buca dallas reglas da purs.

La definiziun dil proverbial lubescha da far cunfins clars encunter la locuziun proverbiala. Era ella sa esser populara, mo ella dat buca directivas moralas ed ei era buca serrada en sesezza. Siu diever damonda ch'ins

⁶ *ibid.*, p. 4

⁷ MAISSEN, F., «Il maletg digl um e dalla femna el proverbial romontsch», en: *Ischi* 58/1, 1973, p. 58

inreschi in element supplementar ella construcziun – il pli savens il subject – senza il qual la locuziun proverbiala resta incumpleta e senza senn. Lein prender la locuziun: «metter ieli el fiug» (Bdt: 29). Ins sto cumpletar quella cun in subject, p.ex. «el», sinaquei che la construcziun daventi entira: «el metta ieli el fiug». Quei exempel muossa era che la locuziun proverbiala fa allusiun ad ina situaziun concreta, ferton ch'il proverbii resta generalis.

Quei che pertucca ils mieds poetics ha la dicziun proverbiala mo la pusseivladad dall'expressiun figurativa (cf. sisu).

Igl ei era pusseivel ch'ina locuziun proverbiala vegn transformada en in proverbii. Aschia sa p.ex. resultar ord la locuziun en fuorma finita:

«quei ch'el ha da pign mai giu ed empriu [...], quei sa el era buca da grond» (PC: 39)

il proverbii:

«quei che Gionin empren buca, quei empren Gion mai pli», che exprima in avvertiment en fuorma generala.

Il cass cuntrari ei era pusseivels. Sch'ins fa ina singula persuna subject, lu daventan biars proverbis locuziuns proverbialas. Aschia san ins dir ad in che stat buca da plaid: «ti stos tener l'empermischun che ti has fatg». Cunquei han ins fatg ord il proverbii «empermess ei empermess» (Bdt: 84) la locuziun proverbiala corrispundenta.

Proverbis e locuziuns proverbialas ha la medema intenziun psicologica: lur purtader vul perschuaader, impressiunar igl auditor e tschintschar en ina maniera figurativa e tuttina palpabla (cf. Seiler: 12).

Igl ei lev da distinguer quellas duas fuormas; la distincziun denter locuziun proverbiala e sempla construcziun affirmativa perencunter porscha dapli problems.

L'enzenna caracteristica la pli impurtonta ei forsa il fatg che locuziuns proverbialas ein savens buca claras per sesezzas, mo ch'ellas damondan ina pintga explicaziun da lur cuntegn (cf. Seiler: 13).

Ensemen cun las locuziuns less jeu plinavon tractar las formulas proverbialas:

«Unter sprichwörtlichen Formeln versteht man in der Regel durch 'und', viel seltener durch 'oder' [...] verbundene Wörter, die in dieser Verbindung stehend geworden sind und der Rede Nachdruck und Schmuck verleihen. Die beiden miteinander verbundenen Wörter

stehen im Verhältnis der Ähnlichkeit [...], oder in dem des Gegensatzes»⁸.

Tier G. Deplazes anflein nus in'entira retscha da quellas formulas. Per dar in'idea enzacons exempels: «fiug e flomma» (Bdt: 52), «tun e cametg!» (PC: 55), «art e part» (Bdt: 20), «praus e pradas» (Bdt: 52). Ins vesa che inaparts han la fuorma dall'alliteraziun, auters han la medema silba finala e reman ensemen. Ils dus plaids san denton era esser ella relaziun dalla cumparegliaziun: «attents sco in tschëss» (PC: 83), «tup sco in tschepp de lenna» (Bdt: 122). Tenor Seiler ein quellas expressiuns atgnamein simplas metafras⁹ (Seiler: 13). Ins sa sedumandar sch'ellas han veramein in character proverbial. Lur fuorma ei gie ina frasa stereotipa cun ina fuorma linguistica pregnanta. Ella sa esser sintacticamein independenta (cf. PC: 55: «Tun e cametg!»), ed ella ei leva da tener endamen. Mo igl aspect semantic (exprimend ina regla da depurtament, in'observaziun ni in'experientscha) ed igl aspect pragmatic (la funcziun el discuors: commentari) mauncan absolutamein. Ei setracta tenor miu meini e sco il tetel di, da simplas formulas.

Fuormas sco «veser las cauras digl uestg» (Bdt: 97) ni «mussar las cauras digl uestg» (PC: 22), che figureschan cun pintgas variantas tier Decurtins, less jeu metter ella gliesta dallas locuziuns proverbialas. Ellas ein dapl che simplas formulas ed adempleschan las normas dallas locuziuns proverbialas.

I. 4. *Emprova da classificaziun*

I. 4.1. Corpus

La classificaziun ensiara primarmein il problem dil corpus. Sin basa da quei hai jeu ordinau las locuziuns excerptadas ord las duas ovras da G. Deplazes. Il corpus cumpeglia differentas collecziuns da proverbis romontschs, numnadamein la Crestomazia da Caspar Decurtins¹⁰, lavurs da Sur Felici Maissen¹⁰, Gion Antoni Bühler¹⁰, A. Vital¹⁰, Töna

⁸ SEILER, F., *op. cit.*, p. 14

⁹ *metafra*: «il diever d'in'expressiun el senn figurativ.» «Procédé par lequel on transporte la signification propre d'un mot à une autre signification qui ne lui convient qu'en vertu d'une comparaison sous entendue.» PETIT LAROUSSE ILLUSTRÉ, Paris, 1982, p. 631.

¹⁰ cf. bibliografia

Schmid¹⁰, Guglielm Gadola¹⁰, Henri Lössli¹⁰ e proverbis sut divers cavazzins dil DRG¹⁰. La massa enorma dat en egl. Mo la rihezia da proverbis oriundamein romontschs ei relativa. Biars ein emprests dil tudestg u d'auters lungatgs moderns ed antics (grec e latin). «Tipicamein romontschs ein per ordinari tals che cumparan el vestgiu d'ina rema, p.ex.: La maglia ei mesa pagaglia»¹¹. Tala pretensiun stuess naturalmein vegnir suttamessa ad in'analisa scientifica.

I. 4.2. Classificaziun en proverbis, locuziuns e formulas proverbialas

Jeu hai classificau miu material sut 1° proverbis; 2° proverbis tenor Deplazes; 3° locuziuns e formulas proverbialas.

1° Proverbis vul dir tut quels che figureschan ellas differentas gliestas dil corpus, p.ex.: «La stiala vegn dil lenn» (Dec.163:91). Ei setracta pia da fuormas tradiziunalas¹² e beinenconuschentas.

2° Da quels distinguel jeu proverbis tenor Deplazes. Ins anfla buca els ellas rimnadas, mo lur fuorma e lur cuntegn muossan clar e bein las characteristics dils proverbis. Els sedistinguan cheutras bein dallas locuziuns proverbialas. Savens expriman els il medem cuntegn sco ils proverbis tradiziunals, denton cun variantas formalas. Igl autur scriva per semeglia: «La verdad ha cantuns» (PC: 89) empei da «La verdad schendra hass» (Dec.165:169), ni «Ingio chi nun ais nügliä, nu's po tour nügliä» daventa tier el «Cun nuot sa'l giavel far nuot» (PC: 70).

Il scribent ha detg a mi duront mia lavur ch'el discuori savens culla gliעד e teidli. E lu crodien expressiuns che tunien sco proverbis u che seigien variaziuns. Ei setracta pia da proverbis ord la bucca da singulas persunas (cf.: «... , trotzdem liegt sein Ursprung in der Erfindungsgabe einer einzelnen Person»: sisura, p.1) ch'il scribent surpren sco tals. Auters creescha el sez, il pli savens incunscientamein e forsa aunc cun il sun d'in proverbis enconuschent en l'ureglia. A quels maunca il caracter popular, el qual igl ei grev da dir, sche singuls arrivan enzacu al stadi

¹⁰ cf. bibliografia

¹¹ MAISSEN, F., «Casa e cuort el proverbis romontsch», en: *Annalas* 76, pp155/156

¹² *tradiziunal*: el senn da «il pli derasaus ed enonuschents dalla pli gronda part dil pievel» (ei fuss ina lavur da Sisifus d'analisar sch'ils rimnaders han rimnau en mintga cass la fuorma la pli derasada).

dalla popularitad generala, alla «Volkläufigkeit»¹³. In auter fatg, forsa bia pli impurtont, ei la libertad poetica. Il scribent citescha savens ils proverbis buc en lur fuorma habituala, mobein el dat ina varianta ni adaptescha els al context. E cun quei seresultan numerusas variaziuns. Il lectur ha lu l'incumbensa buc adina leva d'eruir ils proverbis che statan davostier.

3° Silla gliesta dalla locuziuns e formulas proverbialas figureschan expressiuns ord il corpus, transformaziuns da proverbis ni talas che tenor miu meini adempleschan ils criteris dallas locuziuns proverbialas e che sedistinguan dallas construcziuns ordinarias.

Ina pintga tabella statistica duei illustrar mia classificaziun:

tabla 1

	diember absolt (cumpeglia repetiziuns dalla medema locuziun)	en pertschien %
proverbis	50 (cumpeglia 9 repetiziuns)	14,6
proverbis tenor Deplazes (PtD) ¹⁴	77 (cumpeglia 7 repetiziuns)	22,6
locuziuns e formulas proverbialas (LP/FP)	30 (cumpeglia 4 repetiziuns)	8,8
	184	54
total	341	100

Quellas cefras pretendan buca dad esser absolutas!

Da quella tabella resulta ina gronda quantiad da locuziuns proverbialas e da proverbis. Ei quei buc ina cumprova dalla gronda predilecziun da G. Deplazes per tals e da sias enconuschentschas stupentas dil lungatg romontsch? Plinavon san ins trer conclusiuns pil stil dallas contribuziuns. Ei setracta evidentamein d'in stil popular, damaneivel dalla tschontscha dil pievel.

¹³ La massa enorma da proverbis tenor Deplazes savess indicar, contas variaziuns da proverbis beinenconuschents cureschan ella bucca dil pievel romontsch e contas ch'eiin aunc buca vegnidas tschaffadas.

¹⁴ Enstagl da «proverbis tenor Deplazes» drov jeu las inizialas: «PtD»

Sche las locuziuns tucan adina la noda vegnin nus aunc a veser. Jeu lasch d'ina vart la repartiziun els divers camps dalla veta. Quei ha pintga valeta per mia lavur. Il sulet fatg interessant ei ch'ils proverbis e las autras locuziuns proverbialas cuntengan veramein l'entira veta quotidiana. Els penetreschan tut ils camps, sereferend surtut al problem dil paun da mintgadi ed alla relaziun denter ils carstgauns.

II. Analisa formala dils proverbis¹⁵

Analisar ils proverbis dil pugn da vesta formal vul dir en emprema lingua plidar da lur relaziun exteriura cun las construcziuns affirmativas. Il renomau linguist John Lyons di en siu cudisch *Linguistique générale* ch'ils proverbis semeglien sintacticamein «... à des phrases générées par la grammaire, mais qui s'en distinguent en ce que leur description n'implique pas l'application des règles établies pour rendre compte de la grande masse des énoncés plus normaux. C'est ce que Saussure¹⁶ a appelé les locutions toutes faites: ce sont des expressions que les locuteurs natifs apprennent globalement et qu'ils emploient dans des circonstances définies. [...] Leur structure interne, contrairement à celle des vraies phrases, ne relève pas de règles qui spécifient les combinaisons permises de mots».¹⁷

Da quei text resulta 1° ch'ins sa buca metter sil medem scalem proverbis e construcziun ordinaria e 2° ch'ils proverbis ein invariabels independentamein dalla situaziun nua ch'els vegnan duvrai.

L'analisa formala s'occupescha particularmein dils dus problems dalla structura externa «äussere Formgebung» (Seiler: 180) che ein «verschiedene Arten der Bauweise von Sprichwörtern»¹⁸ e dalla structura interna «innere Formgebung» (Seiler: 149), ella quala las differentas parts duein vegnir messas en relaziun l'ina cun l'autra. Ellas sedefineschan exclusivamein en connex cun l'organisaziun dalla totalitad dil proverbis.

¹⁵ Jeu tractel ils proverbis (proverbis + PtD) e las locuziuns proverbialas bein separai in da l'auter. Quei munta ina pli gronda clarezia en la disposiziun dalla lavur.

¹⁶ Ferdinand de SAUSSURE: linguist svizzer enconuscent (1857 – 1913)

¹⁷ LYONS, J., *Linguistique générale*, pp. 136 – 137

¹⁸ LIVER, R., «Sprichwortstrukturen im Surselvischen» in *Das Romanische in den Ostalpen*, p. 391

II. 1. *Structura exteriura dil proverbi*

II. 1.1. Il problem dil verb

Sco la definiziun da Lyons ha mussau, san ins capir ils proverbis sco ina maniera particulara da construcziuns, serrada en sesezza ed independenta dil context. Quei stadi munta che elements che serefereschan ad ina situaziun concreta mauncan (p.ex. pronoms persunals sco subject). Dasperas dat ei autras characteristics che jeu less analisar en quei capetel.

Igl empren problem ei la rolla dil verb el proverbi. Lein recapitular spertamein la situaziun ella construcziun ordinaria. Sco mintgin sa constatar, sedefinescha quella tras la polaritad dil substantiv e dil verb. Omisdus sorprendan lur funcziun caratteristica respectiva, p.ex.: «Carli conta» (Carli ei subject e conta ei predicat). Co eisi tier il proverbi? Empau different. Fuormas sco «L'aua sparta» (Dec. IV, 1006:480) ein extremein raras. El cass general ein las funcziuns repartidas sin plirs elements, aschia ch'il verb ha savens mo pli la funcziun d'organisar il material ad ina construcziun. Quei ein surtut ils verbs «haver, esser, far, dar». Tier G. Deplazes anflein nus ils exempels suandonts:

«La ver Paid *ha* cantuns» (PC: 89), «Empermess *ei* empermess» (Bdt: 84), «Buns tiarms *fan* buns vischins» (PC: 5) u «Pitg petg *dat* lètg» (PC: 55) e.a.v.

Quels exempels muossan bein ch'ils verbs contribueschan en negin cass alla relaziun semantica da basa, mobein ch'els han sulettamein character d'organisatur. «Lu dat ei era proverbis che lain schizun naven il verb?» savess ins sedumandar. Gie, secapescha! Mo daco? La raschun ei ch'il proverbi preferescha fuormas cuortas. La gravidanza ei la lescha fundamentala dil stil proverbial. Ed il proverbi ha gest quella enzenna caratteristica ch'el sa schar naven elements sintactics, als quals la construcziun normala sa buca renunziar, sco p.ex. il verb. Aschia di il romontsch:

«Gronda capluta, pintga devotiun» (Dec. II, 161:24); «Tons tgiaus, tons meinis» (Dec. II, 163 : 118) e. a. v. Quellas fuormas cuortas promovon era il parallelissem, dil qual jeu vegnel aunc a tschintschar.

La rolla organisatoria ha consequenzas sin la sintaxa. Fetg savens vegnan tals proverbis susteni tras attributs che stattan sez en relaziun l'in cun l'auter, sco p.ex.: «Buns tiarms – buns vischins» (PC: 5). Cheu eis ei la relaziun dall'identitad. Auters cass muossan la relaziun mentala tras

la maniera dalla relaziun semantica, p. sem.: «Argien ella barba, il giavel ella costa» (Bdt: 30) u «Il cletg seigi [ei] savens zugliaus el manti de discletg» (PC: 49). Cheu ei la relaziun denter esser e parer ni denter dado e dadens.

Lein recapitular: Nua ch'il verb ha mo caracter organisatori u nua ch'el maunca, leu surpandan en general auters elements sia funcziun. Il scazi da proverbis romontschs cuntegn biars exempels senza verb.

En auters cass sa il verb denton occupar il plaz central che reglescha la relaziun semantica, sco p.ex.: «La luschezia spuenta la carezia» (PC: 60). Per accentuar aunc pli fetg la rolla centrala dil verb drovan biars proverbis morfems specials per s'exprimer en fuorma d'ina formula p.ex.: «tgi che ...» ni «nua che ...» e. a. Quellas fuormas tractel jeu pli profundamein el capetel suandont.

Sper il verb ometta il proverbis era bugen igl artechel definit sco quels exempels illustreschan: «Aura d'avrel e carezia da mattauns, oz bi, damaun mitgiert» (PC: 51); «Pazienza porta rosas» (PC: 59); «Preits (e burera) han ureglias» (Bdt: 49/50), e.a.v.

II. 1.2. *Las differentas structuradas dils proverbis: emprova da tipisar*

II. 1.2.1. Formulas e construcziuns tipicas

Sco mintga part dalla litteratura populara secaraterisescha era il proverbis tras in tschuppel da formulas. Quellas porschan models per tut ils patratgs pusseivels. Lein mirar in tec pli datier las structuradas las pli impurtontas tier nies autur, sebasond sigl artechel da R. Liver¹⁹, il qual para a mi fetg buns e sufficients per l'examinaziun.

Il problem dall'analisa sepresenta sin dus scalems che stattan en ina relaziun fetg intima: 1° sil scalem linguistic (sintaxa) e 2° sil scalem logic (relaziun fundamentala).

1. In'emprema structura da basa ei il tip classic: «dunna grassa, dunna lassa» (PC: 7) che dat sil plaun logic l'equaziun d'*identitad*: $x = y$ (x ei y). X stat per 'dunna grassa' ed y per 'dunna lassa'. Linguisticamein vein nus

¹⁹ LIVER, R., *op. cit.*

in'ellipsa dubla: ina digl artechel ed ina dil verb²⁰. Sil plaun stilistic san ins tschintschar d'ina structura asindetica²¹ (cf. R. Liver: 392).

Tier G. Deplazes hai jeu anflau in auter proverbi che presenta ina pintga variaziun linguistica: «Bein cumin, bein de negin» (PC: 10), cun in'expressiun preposiziunala enstagl dil secund adjectiv. In tec pli lunsch va il suandont proverbi: «Paun cumprau ei miez magliau» (PC: 2), cun mo pli in'ellipsa (artechel) quei che fa l'interpretaziun clara ed evitescha mintga speculaziun sur dil senn logic.

Adina tier il medem tip logic s'auda: «Educau auters ei dumignau sesez» (PC: 62), denton cun ina pintga variaziun ella structura: igl emprem adjectiv manca e vegn remplazzaus tras in object; igl adverb fa plaz ad in pronom reflexiv impersonal. La relaziun logica ei quella dall'opposiziun exprimida tras «auters» e «sesez».

Ina derivaziun dil tip «x ei y» vein nus culla formula: «x resta x»: «empermess ei empermess» (Bdt: 84); «vendiu ei vendiu» (PC: 157); «nuot era [ei] nuot» (Bdt: 156), nua ch'ils dus emprems exempels vegnan exprimi verbalmein ed il tierz tras la repetiziun digl adverb «nuot».

2. a) Ina secunda gronda categoria ei quella dalla *relaziun da basa consecutiva*. Ella muossa sil plaun logic ina relaziun da causa ed effect: « $x \rightarrow y$ »: igl emprem element indichescha la presenza dil secund, u nua ch'ins ha x, han ins era y, p.ex.: «Buns tiarms fan buns vischins» (PC: 5); «Buns tiarms» ei la causa e «buns vischins» ei igl effet.

Logicamein equivalenta, sil plaun linguistic, denton levamein differenta, ei la formulaziun: «Buccas bletschas fan pugns» (PC: 41); il substantiv ed igl adjectiv han midau plaz (adj. + subst. enstagl da subst. + adj.) ed il secund adjectiv manca.

In'otra varianta linguistica ei «La caschun fa il paltrun» (PC: 58), cun artechel e senza adjectivs.

Ina varianta cun fuorma extendida (dus substantivs ligiai tras ina conjunziun) ei «Basta, frina ed aua dattan pasta» (PC: 64).

Il schema sintactic: construcziun cundiziunala + construcziun principala offerescha in'otra fuorma dil tip consecutiv: «Sch'ins rebatta

²⁰ Sco jeu hai detg ei quei ina caratteristica dils proverbis che ein inclinai viers la cuortadad. El suandont menziunesch jeu buca pli quella specialitad.

²¹ *asineton*: dus u plirs elements dalla construcziun stattan in sper l'auter senza ligiom (cf. Brockhaus, dtv, t1, p. 307 «die Anreihung gleichgeordneter Sätze oder Satzglieder ohne Konjunktionen, ...»).

las rabaizas l'emprema ga sco ei s'auda, han ins bien per adina» (Bdt: 34).

En quella sutlingescha la gradaziun dils adverbs temporals «emprema ga – per adina» la relaziun consecutiva.

Da quella fuorma variescha levamein il proverbii: «Cul méel ei daus surengiu vegn ei fatg via» (PC: 31).

Nus vein cheu la structura: construcziun temporal + construcziun principala.

In cass special linguisticamein ei igl exempel: «Il riet vegn cun luvrar» (PC: 82), nua che la relaziun da basa vegn exprimida per part (cheu ella secunda part) atras in verb ella fuorma infinita en funcziun d'in substantiv. Quei ei mo pusseivel perquei ch'igl infinitiv representa «eine für substantivische Verwendung geprägte Verbform» (Peukes: 59). La fuorma ordinaria fuss: «sch'ins lavura, vegn il ried».

2. b) In secund grond tip medemamein logic ($x \rightarrow y$) ei la *construcziun relativa* che entscheiva adina cun ina formula: «*Tgi che* semeglia, sepeglia» (PC: 31), cun structura verbala; «*Tgi che* catta, spiarda» (PC: 49), cun structura verbala; ni cun in adverb supplementar: «*Tgi che* crei mal, fa mal» (PC: 97).

Sil plaun linguistic in tec different ei: «*Quel che* piarda ei persuls» (PC: 42), nua ch'il secund verb vegn exprimius tras ina copula ed in predicativ.

Quels exempels muossan che la gradaziun dil secund verb, relativ agl emprem, ei ina caratteristica che dat en egl tier quei tip.

Cun ina construcziun transitiva s'exprima il proxim: «*Quel che* ha magliau il giavel, sto era ver ils corns» (PC: 43), ella quala la tscharna da duas fuormas temporalas differentas (la secunda part presuppona l'emprema, essend ch'il perfect «ha magliau» ei cul present en ina relaziun consecutiva)²² rinforza la relaziun consecutiva.

In'expemel d'in'otra varianta resulta: «Ei flurescha mo leu, nua ch'ils aviuls susuran» (PC: 14).

²² BENVENISTE (E.), *Problèmes de linguistique générale*, 1, p. 246: «Nous appelons 'parfait' la classe entière des formes composées (avec avoir et être) dont la fonction [...] consiste à présenter la notion comme 'accomplie' par rapport au moment considéré et la situation 'actuelle' résultant de cet accomplissement temporalisé.» Quei munta ch'il perfect seprolungescha tochen el mument present.

Quei proverbi sedistingua dils precedents tras il fatg che 1° il pronom relativ ei ni persunals ni neutrals, mobein locals; 2° che la relaziun da causa ed effect ei scumiada ora.

Jeu hau examinau tochen ussa la structura da basa: $x - y$ (nua ch'ins ha x , han ins y). Ina derivaziun ei la fuorma negativa: «En fuorn cauld crescha ei buca pastg» (PC: 30).

3. La tiarza structura fundamentala ei quella dall'*opposiziun*. Sil plaun logic vein nus l'equaziun: $x \neq y$, quei vul dir x ei opposts ad y .

Models classics persuenten ein exempels sco: «Gronda casa, pign clavau» (Dec. II, 164 : 164); «Argien ella barba, il giavel ella costa» (Bdt: 30).

Igl εμπрем cass cuntegn in'opposiziun ch'il proverbi drova da preferenza per exprimer il cuntrast: «gronda – pign». Sch'ins mira las gliestas da proverbis, entaup'ins adina puspei tala pèra. La secunda locuziun contonscha siu effect tras l'opposiziun dallas duas parts oppostas en fuorma preposiziunala: ils singuls substantivs tonschan buc, ins sto metter en relaziun l'entira part. Cunquei vein nus puspei la structura elliptica.

In'auter proverbi presenta in cuntrast verbal: «Il temps *porta* tut e *pren* tut» (PC: 98), ni en fuorma negativa: «Tgi che sa buca piarder, gudogna mai» (PC: 14).

Sper las fuormas che nus vein viu tochen ussa (identitad, consequenza, opposiziun) drova il proverbi bugen la *cumparegliaziun*.

Il tip il pli derasau ei: « x ei meglier che y », p.ex.: cun substantiv: «*Meglier* ina mala manzegna *ch'*ina ortga verdad» (Bdt: 64); cun substantiv e verb: «*Pli bugen* schliet agen *che* saver grau e grazia dils auters» (PC: 59/60), nua ch'ins preferescha da dus mals il pli pign.

La cumparegliaziun semuossa era bugen ella fuorma: « x buca pli che y », p.ex.: «Buna casarina va buca pli lunsch che sia gaglina» (PC: 23). (Emprema part cun verb, la secunda cun substantiv.)

Ina fuorma extendida, mo adina cul medem model logic, muossa il proverbi: «L'emprema carezia ei pli bia tortura che letezia» (PC: 62).

Damaneivel dil cumparativ ei la formula «miez»: cun particips: «Paun cumprau ei miez magliau» (PC: 2); cun substantivs: «Mesa breigia purtava dubel success» (Bdt: 80).

Igl εμπрем element includea bunamein il secund: tgi che ha fatg igl εμπрем, ha gia contonschiu la mesadad dil secund.

Lein resumar: la relaziun da basa el proverbi sa exprimer 1° l'identitad u la semegliadetgna, 2° ina consequenza da causa ed effect. 3° in'opposiziun e 4° ina cumparegliaziun.

Ils exempels che nus vein viu indicheschon duas caracteristicas fetg impurtontas ella structura dils proverbis: 1° la gravidanza linguistica (negin detagl da memia), 2° l'articulaziun dubla («Doppelgliedrigkeit») (mintgamai dus elements vegnan mess en relaziun in cun l'auter.

II. 1.2.2. La rema e la rema dil senn («Sinnreim»)²³

In principi impurtont per la formaziun dil proverbi ei il ritmus. Igl effect dil proverbi crescha, sch'el vegn sustenius ed accentuaus tras in mied stilistic fetg apprezzau: la rema. La fuorma veglia dalla rema, l'alliteraziun²⁴, ei ualtri rara, e sia appariziun ei plitost ina causalitad, p.ex.: «petta pagada» (PC: 13); «Tgi che semeglia, sepeglia» (PC: 31); «Buccas bletschas fan pugns» (PC: 41); «meglier ina mala manzegna ch'ina ortga verdad» (Bdt: 64) e.a.v.

La fuorma normala dalla rema ei la rema finala che dat la forza persuasiva al proverbi e lubescha agl auditor da tschaffar e da retener el senza breigia. «Daher haben die Sprichwörter aller germanischen und romanischen Völker eine entschiedene Tendenz nach dem Reim hin» sco Seiler di²⁵.

Ex.: «Bein cumin, bein de negin» (PC: 10); «Ina buna casarina va buca pli lunsch che sia gaglina» (PC: 23); «L'amur e la signeria vulan buca cumpignia» (PC: 50); «La caschun fa il paltrun» (PC: 58) e.a.v.

La rema sa divider il proverbi en duas parts: «Paun cumprau ei miez magliau» (PC: 2); ni ch'ella unescha la construcziun principala cun quella subordinada: «Tgi che semeglia, sepeglia» (PC: 31). Mo adina eis ella responsabla persuerter ch'igl auditor resenti ils dus elements dalla relaziun da basa sco tals che van ensemen. Gie, ella augmenta quella solidaritad tochen ad in punct extrem.

²³ Jeu vegnel a duvrrar el suandont il tiern «rema dil senn», tiern per exprimer il tudestg «Sinnreim» (Seiler: 182).

²⁴ *alliteraziun* = la repetiziun dallas letras inizialas: «die Wiederkehr gleicher Laute, insbesondere gleicher Anfangslaute, ...» (Brockhaus, dtv, t1, p.122).

²⁵ SEILER, F., *op. cit.*, p.196. (cf. era MAISSEN, F., *op. cit.*, p.155).

In auter mied stilistic ei la *rema dil senn*: «... die korrespondierende Stellung der sinnverwandten Worte eines Satzes» (Seiler: 183), ex.: «Buns tiarms fan buns vischins» (PC: 5).

Nus vesein immediat ch'il subject ed il predicat secorripundan plaid per plaid: Tiarms – vischins, buns – buns. Ils substantivs ein opposts, ils attributs ein ils medems. Las duas parts ein unidas tras «fan». Quei dat ina rema ch'ins numna rema dil senn. Jeu dun auters exempels per dar ina pintga idea da quella rema. Fetg savens sesanfla ella culs verbs «esser, far, haver».

«La verdad ha cantuns» (PC: 89); «Preits [e burera] han ureglias» (PC: 49/50); «Pazienzia porta rosas» (PC: 59).

Dus mieds san rinforzar la rema dil senn: la repetiziun dil medem plaid ed il cuntrast da dus plaids sco p.ex.: «Educau auters ei dumignau sesez» (PC: 62).

1° a) Partenent la repetiziun dil plaid eis ei aschia ch'il tiarm principal vegn repetius. Ex.: «Empermess ei empermess» (Bdt: 84); «Vendiu ei vendiu» (PC: 157); «Zatgei per zatgei» (Bdt: 157); «nuot era nuot» (Bdt: 156).

b) Il tiarm principal variescha, ils attributs ein ils medems. «Buns tiarms fan buns vischins» (PC: 5).

2° Il cuntrast dils plaids tras a) ils attributs; en quei exempel eis ei ils objects: «Educau *auters* ei dumignau *sesez*» (PC: 62).

b) Ils attributs ed ils tiarms principals: «Mesa breigia porta dubel success» (Bdt: 80); «Meglier ina mala manzegna ch'ina ortga verdad» (Bdt: 64).

II. 1.2.3. Il parallelissem

La rema dil senn ei igl empren scalem dil parallelissem. Per consequenza drova quel era ils medems mieds stilistics. Il parallelissem ei «eine Komposition aus zwei Gliedern, die sich nach Inhalt, Ausdruck und Rythmus entsprechen²⁶».

Fetg savens accentuescha la rema igl effect dil parallelissem. El suandont less jeu allegar mo ils elements ils pli impurtonts. Mintgaton sai jeu buca far cunmeins che serepeter. Denton analysesch jeu ussa ils proverbis d'in auter pugn da vesta.

²⁶ *ibid.*, p.208

La relaziun logica sa esser

1° quella dall'*opposiziun*: «Bein de cumin, bein de negin» (PC:10); «Aura d'avrel e carezia da mattauns, oz bi, damaun mitgiert» (PC: 51); «Meglier ina mala manzegna ch'ina ortga verpaid» (Bdt: 64).

2° quella denter *causa ed effect*: «Argien ella barba, il giavel ella costa» (Bdt: 30); «Maridau ina feglia, gudignau in fegl» (Bdt: 33); «Maridau ina feglia e cattau la miseria» (Bdt: 33).

Dalla repetiziun dils plaid e dil cuncontrast dils plaid hai jeu gia plidau en connex culla rema dil senn. Particularmein frequents ei il parallelissem en relaziun cun *construcziuns relativas*: «Tgi che sescaulda, sebrischa» (PC: 113); «Tgi che catta, spiarda» (PC: 49); «Quel che piarda, ei persuls» (PC: 42); «Tgi che vegn cun nuot, vala nuot» (PC: 170); «Nua ch'il giavel ha buc arau, semna el era buc» (Bdt: 22); «A tgi che sa buca tgei far, dat il giavel lavur» (PC: 32); «Tgi che crei mal, fa mal» (PC: 97); «Tgi che semeglia, sepeglia» (PC: 31).

Ei dat en egl che las repetiziuns dils plaid ed ils cuntrasts dils plaid, fetg savens ensemen culla rema e cul ritmus, rinforzeschan igl effect dil parallelissem. Ei dat era proverbis che cuntegnan ina cadeina da patratgs, da causas ed effects che s'augmentan:

«Quei che la sigir damogna buc,
damogna il cugn

e quei che resista al cugn,
damogna il fiug» (Bdt: 46);

«daners ein custeivels,
pli custeivels ei la veta humana,
mo il pli custeivel gliez ei il temps» (Bdt: 99).

Cun tals proverbis
han ins denton
difficultads pervia
da lur lunghezia
che survarga la
cuortadad ordinaria.

II. 1.2.4. Il plaid multipel («der Vielspruch»)

«Noch einen Schritt weiter als der Parallelismus geht die Zusammenstellung zweier, dreier oder noch mehr Begriffe oder Gedanken unter eine einzige Aussage»²⁷. Quella uniun da plaid numn'ins «Vielspruch»²⁸. Ricarda Liver dat ina stupenta descripziun da quei tip: «Eine Art impliziten Vergleichs enthalten auch all die Sprichwörter, die zwei

²⁷ *ibid.*, p. 218

²⁸ *ibid.*, p. 218

scheinbar zusammenhanglose Inhalte in parallelen Satzgliedern miteinander verbinden»²⁹.

Sche tgeinina ei lu pia la differenza per propi cul parallelissem? Per quei che jeu hai buc anflau tier G. Deplazes in exempel che illustrescha bein avunda la differenza, prend jeu in proverbi ord Seiler: 218: «Alte Wege soll man gehen und alte Freunde in Würden halten».

Quei fuss ina construcziun cun parallelissem. Sch'ins streha l'in dils predicats: «soll man gehen», survegn ins in plaid dubel³⁰.

Per la formaziun san ins distinguer duas classas: 1° l'ina che unescha dus subjects culla conjuncziun «e»; 2° l'otra che confrunta buca mo subjects, mobein era objects e predicats (cf: Seiler: 219).

1° *il plaid dubel sempel*:

cun rema: «Dunna e bos, pren schi datier sco ti pos» (PC: 60)

«L'amur e la signeria vulan buca cumpignia» (PC: 50)

senza rema: «Preits e burera han ureglias» (Bdt: 49/50).

2° *il plaid dubel cumponiu*³¹: «Ils mulauns maglian il vestgiu, ils quitaus il cor» (Bdt: 31)³²; «Il vent muenta ils pegns, l'egliada il cor» (Bdt: 14); «Bluzcher fa bluzcher e discletg discletg» (Bdt: 18).

Ins constatescha ch'il parallelissem gioga cheu ina rolla pli gronda che els exempels precedents. La differenza ei la suandonta: el plaid dubel sa mintga part era esser persula, el parallelissem denton ha ina part mo senn en relaziun cun l'otra. Las duas parts ein pia pli dependentas ch'el plaid dubel.

3° *il plaid treidubel sempel*³³: «Il fem, la tuoss e l'amur catt'ins prest ad agur» (PC: 35); «Fiug, tuos e carezia ein buca da zuppentar» (Bdt: 15).

Il plaid multipel trai siu effect ord la cumbinaziun sorprendenta da dus plaids senza ligiom. El ha pia in cert character da legn che schai en

²⁹ LIVER, R., *op. cit.*, p. 397

³⁰ plaid dubel = Zweispruch (Seiler: 218)

³¹ = zusammengesetzter Zweispruch (Seiler: 224)

³² Quei proverbi fuss en ver Paid in plaid treidubel cumponiu. Tier Seiler: 226 hai jeu anflau: «Kleider frisst die Motte, Herzen die Sorge, den Neidhard der Neid.» Ei dat treis pusseivladads per la fuorma da G. Deplazes:

1° per romontsch dat ei mo la fuorma da G. Deplazes (la locuziun sco ella cumpara tier Seiler figurescha buc ellas rimnadas dils proverbis).

2° G. Deplazes enconuscha mo la fuorma presenta.

3° El enconuscha l'entira fuorma (sch'ella exista), ha denton schau naven la tiarza part per ina raschun u l'otra (p.ex. stilistica, va buc a prau cul context).

³³ Cun quei tip termineschel jeu il problem dils plaids multipels, essend che nies autur fa buca diever da plaids quaterdubels etc.

quella cumbinaziun da dus subjects. Ins sa dir ch'il plaid multipel seigi nuot auter che la sligiazion d'in legn da spass (cf. Seiler: 222). Vus stueis mo tschintschar culla glied, lu veis vus immediat in tschuppel da quels legns da spass: «Tgei ei la differenza denter in Talian ed in Svizzer? Sli-giazion en fuorma d'in plaid multipel: «Il Svizzer va gratuitamein a scola, il Talian adumbatten.»

II. 2. *Structura interiura dil proverbi*

La gronda part dils proverbis semuossa en ina fuorma che sedistin-gua evidentamein dil lungatg quotidian. Sper la structura exteriura dat ei era ina formaziun interiura. Il mied il pli impurtont dalla formaziun interiura ei il character figurativ³⁴ dil proverbi: «Das Sprichwort hebt aus einer allgemeineren Erscheinung einen konkreten Einzelfall heraus, der dann als Stellvertreter des abstrakten Gedankens diesen durch das Bild, das er gibt, zugleich verdeutlicht und verhüllt»³⁵.

Sur dalla damonda dalla naschientscha dils proverbis figurativs san ins s'informar tier Seiler (150 – 152). Jeu s'interesseschel mo pils elements dil proverbi che portan il character figurativ.

1° La «figuraziun»³⁶ sa occupar igl entir proverbi: «La stiala vegn dil lenn» (PC: 6); «Ina buna casarina va buca pli lunsch che sia gaglina» (PC: 23); «En fuorn cauld crescha ei buca pastg» (PC: 30); «Buns tiarms fan buns vischins» (PC: 5).

2° La figuraziun cumpeglia mo ina part dil proverbi, daferton che l'otra stat senza diever da maletg: «Pazienzia porta rosas» (PC: 59); «Vanadad ei ina flur de mesa stad» (PC: 65); «La verdad ha cantuns» (PC: 89).

En general cumpara il predicat sco maletg (element concret), ferton ch'il subject (dil qual ei vegn tschintschau) ei abstracts.

Ils plaid multipels presentan ils medems fenomens. Differentas cumbinaziuns ein pusseivlas denter igl abstract ed il concret. Tier ils plaid dubels cumponi dat ei en egl che l'emprema part muossa adina in maletg concret, ella secunda part denton ei il subject abstracts, ed il pre-

³⁴ Figurativ vul dir: «exprimer en maletgs»

³⁵ SEILER, F., *op. cit.*, p. 150

³⁶ El vocabulari hai jeu buc anflau la noziun «Bildhaftigkeit» oder «Bildlichkeit». Aschia hai jeu formau il tierm «figuraziun».

dicat sa esser l'in u l'auter. G. Deplazes drova exempels nua ch'in'appari-ziun dalla natira (emprema part) survescha a descriver in'emoziun: «Il vent muenta ils pegns (natira), l'egliada il cor (emoziun)» (Bdt: 14). Il cass cuntrari (1^a part abstracta / 2^a part concreta) hai jeu buc entupau, ni tier el, ni tier Seiler: 223 – 224.

Quei ei nuot auter che logic. Ins parta d'in'observaziun generala per illustrar suenter ina relaziun emoziunala. Ils plaids treidubels sempels cuntegnan en general treis maletgs concrets. Beinduras ei il tierz tiern abstracts. Jeu savess imaginar in proverbi cun in concret e dus abstracts. Mo tier G. Deplazes e tier F. Seiler (225, 226) hai jeu buca viu in sulet. Sco sisura, ei era en quei cass l'emprema noziun adina concreta. In exempel cun treis abstracts ei denton buca d'imaginar, ed in tal exista probablamein era buc.

II. 3. Commentari alla structura proverbiala

L'analisa muossa: pli exactamein che jeu emprovel da descriver ils proverbis (pli biars criteris che jeu considereschel) e pli heterogens che quei material ei. Il diember da variantas ei enormamein gronds. Il fatg ch'il medem tip logic cumpeglia biaras variantas illustrescha la divergenza denter la structura logica e la structura sintactica. En in tschuppel proverbis san ins haver in sulet tip sintactic, mo differentas structuras logicas. Il cuntrari ei era pusseivels. Il proverbi presenta ina fuorma linguisticamein fetg sempli che corrispunda ad in patertgar sempel, levs da capir dalla gliעד (cf. R. Liver 393, 394, 395). Sil plaun linguistic secaracterisescha el tras treis elements: 1° l'ellipsa (artechel, verb); 2° la dubla articulaziun (dus cuntegns vegnan mess en relaziun in cun l'auter); 3° il parallelissem (che s'exprima stilisticamein en fuorma asindetica).

In punct impurtont ei il sistem tempoal-persunal. Il proverbi ei determinaus temporalmein tras il present, e sil plaun persunal figurescha il pronom impersunal «ins». Quei pronom cun sia valur humana collectiva ed indefinita lubescha al plidader da s'identificar cun quei ch'el di, p.ex.: «Inamurai disturb'ins mai» (PC: 88) ni «Sch'ins rebatta las rabaizas l'emprema ga sco s'auda han ins bien per adina» (Bdt: 34).

Peukes dessegna igl «ins» sco pronom persunal tipic pil proverbis: «Dieses 'man' [...] findet im Sprichwort so häufig Verwendung, dass

man es als das für das Sprichwort charakteristische 'Personalpronomen' bezeichnen möchte»³⁷.

Auters pronoms persunals sco subject (jeu, ti, el) dat ei buc. Quels renvieschan adina ad ina situaziun concreta, quei che cunterdi al caracter general dil proverbi. Il cass il pli normal ei l'absenza dil pronom persunal, e per consequenza maunca scadina determinaziun dalla posiziun dil plidader.

Lein urentar enzacons exempels: «Vanadad ei ina flur da mesa stad» (PC: 65); «La verdad ha cantuns» (PC: 89); «Pazienza porta rosas» (PC: 59), e.a.v.

Ei dat en egl che tuts han buc il minim indezi dil purtader dil proverbi. Ina gradaziun da «ins» tochen sigl extrem ei il pronom indefinit «tut». Peukes tschontscha en quei connex da «Sachpronomen» (Peukes: 88), quei che sclauda absolutamein ina identificaziun pusseivla; «tut vegn alla glisch» (Bdt: 172).

Sil plaun temporal dominescha in temps: il present: «Das Präsens als 'die Ausgangs- und Normalstufe des Tempussystems' hat für das Sprichwort überragende Bedeutung, weil es die Aussage 'allgemein als [...] für die Gegenwart aktuell oder gültig' setzt»³⁸. Beinduras cumpara il perfect ella construcziun subordinada, mai ella construcziun principala. El exprima il stadi anteriur dall'acziun, il pugn da referenza denton ei adina il present. «Andererseits steht aber das Perfekt an sich schon dem Präsens nahe, da es 'einen Vollzug oder eine Vollendung in der Gegenwart, d.h. auf der Ebene des Präsens' konstatiert»³⁹: «Mo nua ch'il giavel ha buc arau, semna el era buc» (Bdt: 22); «Quel che ha magliau il giavel sto era ver ils corns» (PC: 43).

En general ei il proverbi en moda activa e transitiva u activa ed intransitiva, raramain el passiv.

In cass special ei igl imperativ, nua ch'il plidader s'addressescha ad in vis-à-vis en fuorma d'in appel: «Inamurai disturba mai» (PC: 133).

Igl imperativ ha senza dubi ina forza expressiva bia pli ferma ch'igl indicativ.

Enstagl digl imperativ drova il proverbi era ils verbs modals «stuer, duer»: «Quel che ha magliau il giavel sto era ver ils corns» (PC: 43).

³⁷ PEUKES, G., *op. cit.*, p. 87

³⁸ *ibid.*, p. 90: l'actualitad pertucca il problem dalla funcziun che jeu vegnel a tractar giusut.

³⁹ *ibid.*, p. 90

Il proverbio ha pia savens la tendenza ad ina formulaziun extrema per rinforzar la forza da perschasiun. Per quei motiv dat ei biars proverbis cun indicaziuns temporalas e localas: «Sch'ins rebatta las rabaizas l'emprema ga sco s'auda, han ins bien *per adina*» (Bdt: 34); «Inamurai disturb'ins *mai*» (PC: 88); «Tgi che sa buca piarder, gudogna *mai*» (PC: 14).

II. 4. Cuorta cumparegliaziun cullas locuziuns e las formulas proverbialas

Ei vala la peina da cumparegliar ils proverbis cullas locuziuns proverbialas. Sur dallas formulas proverbialas dat ei buca pli bia da dir (cf. definiziun sisura, p. 8, nota 1). Ellas ein semplamein cumbinaziuns da dus plaids che figureschan ella medema categoria grammaticala: dus substantivs, dus adjectivs, dus verbs uni tras «e» ni «u»: «per cletg e ventira» (Bdt: 8); «liung e lad» (Dec.: 675 : 21); «grir e giblar» (Dec.: 675 : 229), e.a.v.

Sil plaun structural secumponan las cumparegliaziuns da: 1° substantiv sco substantiv: «in tgau sco in uestg» (Dec.: 670 : 28); 2° adjectiv sco substantiv «alvs sco la neiv» (Bdt: 9).

Quei che pertucca la figuraziun semuossan las formulas proverbialas en general en maletgs concrets. Mo ei dat era exempels cun caracter figurativ. Ins constatescha che omisdus elements han adina il medem caracter (concret u abstract). Emblidein buca ch'ils dus plaids stattan denter auter ella relaziun dalla semegliadetgna. Ellas fuormas: x sco y ei x abstracts u concrets e cuntegn adina ina qualidad fisica (concreta) u psichica (abstracta) che vegn cumparegliada cun ina caussa concreta y.

Differentamein dil proverbio perschuada la locuziun proverbiala buca entras sia fuorma exteriura, mo ella s'impona particularmein pervia dall'originalitad da ses maletgs concrets: «ir ellas caglias» (Bdt: 38); «cumprar il gat el sac» (PC: 196).

Sil plaun sintactic eis ella caracterisada tras l'absenza dils mieds stilistics che mettan il proverbio en evidenza: la rema, l'ellipsa, il parallelissem. Sia fuorma d'appariziun ei oriundamein igl infinitiv (fuorma indefinita). Ella secumpona ord in verb ed in sustantiv ch'in'expressiun preposiziunala sa accumpignar. Mo aschia eis ella incumpleta. El context ston ins pia aschuntar in element supplementar. En general ei quei element in pronom persunal subject: «Creis ti che 'jeu cumpri il gat el sac?» (PC: 196); «Jeu sai nua ch'il tissi schai, ella cua» (Bdt: 30), (cf. «il

tissi ei ella cua»); «Jeu hai da defender pauc e da piarder nuot» (Bdt: 151), «Quei cuschinier duei aunc veser las cauras digl uestg» (Bdt: 97); «Quel hai jeu schau ver las cauras digl uestg» (Bdt: 57).

Quels exempels illustreschan bein, tgei che jeu hai detg all'introducziun (cf. sisura: 3 – 4): la locuziun proverbiala damonda semanticamein savens in'explicaziun, p. ex.: tgei vul dir exactamein «cumprar il gat el sac»? L'explicaziun: avon che cumprar enzatgei, ston ins mirar tgei ch'ins cumpra.

Tut quels exempels muossan era che las locuziuns proverbialas fa allusiun ad ina situaziun concreta: «Jeu» ni «el» ein ils elements 'par excellence' per quei. Pervia da sia fuorma nunligiada sa la locuziun proverbiala s'adapta levamein al context. Ei setracta pia formalmein d'in sintagma variabel: ils temps e las persunas varieschan.

Ina part speciala en quella categoria ein las smaedicziuns: «Porta bein la tatta!» (Bdt: 37); «Ch'il gavel porti!» (Bdt: 38); «Porti il naucli!» (Bdt: 41).

Contas expressiuns pil nausch! Mo cun quels treis exempels che espriman il medem cuntegn survegn'ins ina pintga idea dil scazi enorm da locuziuns proverbialas. Da rimnar ellas egl intschess romontsch fuss ina lavur da mai finir. Sco ils proverbis cumpeglian era ellas tut las sferas dalla veta.

III. La funcziun dil proverbi el discuors

Tschentar il problem dalla funcziun, vul dir digl aspect pragmatic, ch'ei igl aspect fundamental e specific dil proverbi, significhescha da rispunder allas damondas suandontas (cf. introducziun, p. 1): cu, nua e daco vegn il proverbi duvraus? Tgi ei siu purtader, e tgeinina ei sia impressiun sil lectur?

1° Igl empren problem dil mument ch'il proverbi cumpara impliche-scha logicamein la damonda dils indezis: dat ei indezis linguistics ordeifer il proverbi, che accumpognan el e ch'indicheschan ch'ei setracta d'in proverbi, d'ina locuziun proverbiala u en mintga cass d'ina fuorma ordeifer il discuors da mintgadi? Sche quei ei il cass, tgeinins ein lu quels indezis u «indicatur»?

Jeu hai excerpau enzacons exempels per dar in'idea fetg precisa da quei che jeu capeschel sut indicatur:

1. «Il bab veva cumpleina raschun, sch'el scheva adina puspei ...» (PC: 60).
2. «Tier ils Mihèls ha adina valiu la devisa:» ... (PC: 89).
3. «Di el gie sez beinduras» ... (Bdt: 64).
4. «Ils Russ [...] vevan cumpatg emblidau in proverbi dall'atgna tiara che di:» ... (Bdt: 122).
5. «Era ella [...] queta de 'ver udiu ina gada che'» ... (PC: 49).
- 6.... «di il bab adina», (PC: 2).
- 7.... «ha il bab manegiau». (PC: 12).
- 8.... «Veva siu bab adina per moda de dir». (PC: 60).
- 9.... «Aschia schevan gia nos vegls», ... (PC: 97).
- 10.... «quei ei ina vera verdad!» (PC: 49).
- 11.... «Quella petra verdad 'schagia'» ... (Bdt: 31).

Indicatur vul dir: indicar, mussar enzatgei. La noziun indicatur cumpeglia lu tut quei che muossa el text ch'ei setracta d'ina fuorma speciala, en miu cass d'in proverbi. Dils exempels resulta ch'ils verbs dil dir ein igl element central e stabel. Els san esser persuls (ex. 7). En general vegnan els denton accumpignai d'in auter element che sa prender la fuorma d'in adverb (adina, beinduras; ex. 1, 3, 5), d'ina expressiun preposiziunala (ex. 8); els san era star semplamein ensemen cun ina expressiun substantivala (substantiv + eventualmein in adjectiv, ex. 2). Igl indicatur ei savens el temps dil present u imperfect. Tuts quels elements accentueschan il character universal e nunvargheivel dil proverbi.

Igl indicatur sa introducir il proverbi. L'enzenna characteristic ei lu fetg savens il punct dubel, enzenna tipica per annunziar enzatgei (ex. 1, 2, 4). Da l'autra vart sa el era s'aschuntar alla locuziun e finir ella (cf. ex. 6 – 8).

En in tierz liug formeschan ils indezis schizun ina nova construcziun (cf. ex. 9 – 11). En quei cass fan els diever da pronomis demonstrativs u d'adverbs che renvieschan al proverbi precedent. In cass excepziunal ei segir igl exempel 4, nua ch'il raquintader di 'expressis verbis' al lectur da tgei ch'ei setracta.

La plipart dils proverbis cumpara el discuors direct, quei che facilitescha lur percepziun aunc dapli. Ils indezis linguistics (punct dubel, discuors direct) lubeschan pia al lectur da tschaffar ils proverbis senza stenta e breigia. Lu sa el immediat: fai adatg, ti has da far cun enzatgei special. Denton dat ei in diember ualti considerabel da proverbis, nua ch'ils indezis mauncan. Quei ei quasi exclusivamein lu il cass, cu nus

udin il proverbi ord la bocca dil raquintader sez. Pil lectur (auditur) munta quei ina atenziun pli intensiva e pli cuzzonta.

2° Nua ei il plaz dil proverbi el text? En general en in liug exponiu: all'entschatta u alla fin d'in paragraf che sa prender fuormas differentas: raquintaziuns, discuors direct u quels dus mischedai. Mintgaton cumpara il proverbi sco introducziun d'in niev capetel. Quella posiziun exponida facilitescha zun fetg la percepziun da fuormas specialas sco quellas da proverbis. Ed ultra da quei s'augmenta igl effect stilistic. Denton, con tgunsch fan ins buca stem, cu la locuziun ei amiez il text. Lu sto il lectur ver in egl (u in'ureglia) fetg attent(a), sinaquei ch'il proverbi sva-neschi buc en ina lectura sperta. A quei s'aschunta naturalmein la presenza u l'absenza dils indezis linguistics. Digl effect dils indezis enteifer il proverbi) p.ex. la rema) hai jeu gia plidau ell'analisa formala.

3° Il problem primar da quei capetel schai segir en la secunda domanda: daco drov'ins il proverbi gest en tala situaziun precisa? Suenten l'analisa da numerus exempels hai jeu giu in triep rispostas differentas. Sia funcziun centrala e generala el discuors ei ch'il proverbi ei in commentari concis che giustifichescha u attacca in cumpurtament en ina situaziun determinada. Secund las circumstanzias survegn quei commentari tala e tala nianza.

Auncallura gioga il plaz dil proverbi ina rolla. Sch'el ei all'entschatta, enamiez ni alla fin d'in paragraf u all'entschatta d'in capetel, sa el haver ina funcziun differenta. In tschuppel exempels duein dar a nus in'idea dallas tonalitats ch'il commentari sa prender. Lein examinar igl εμπrem proverbi:

PC: 2: «Ah gie, adina mo far empristar! Jeu mon nuot. Va tezza sche ti sas buca pertgirar il levon. Adina mo rugar», sevila la feglia. «Bien che quei sto ina gada calar. L'autra jamna vegn il pistregn e cun el il fuorn scarpaus giu. Uras eisi. [...]. Tgi fa aunc paun ozildi ch'il paun pec vegn purtaus en casa.» «Paun cumprau ei miez magliau, di il bab adina, ti sas bein avunda co el tugna. Sche pren e va, ...»

La mumma drova el amiez ina pintga dispeta cun sia feglia. L'intenziun dalla mumma ei cheu evidenta: ella vul vegnir a fin cul dialog che savess aunc cuntinuar ditg. Cul proverbi di ella en moda concisa quei ch'ella stuess sestentar da declarar en liungas construcziuns cumplidas. Ella vul perschuader sia feglia cun in argument che rinforzescha sia autoritad. Il proverbi dat pia peisa al detg. El exprima enzatgei nua ch'ei dat nuota da marcadar. El ha adina raschun ed ei nuncontestaus.

Jeu less dir ch'il proverbi cuntegn en quei cass ina intenziun didac-
tica.

Miu emprem exempel illustrescha in auter aspect fundamental: il proverbi lubescha da sezuppar davos ina verdad generala e da buca s'ex-
poner cugl agen meini. El dat la pusseivladad da svanir davos la locu-
ziun. Ins savess tschintschar d'ina «frasa refabricada» (Wiedergebrauchs-
rede)⁴⁰. Il proprietari dil proverbi deleghescha sia autoritad sin in'autori-
tad collectiva u d'in'otra persuna. Ils indicaturs sco «di il bab», «schevan
nos vegls» etc. puntueschan bein quella constataziun.

Beinduras sa il proverbi haver igl effect cuntrari da quei ch'ins spetga.
In secund exempel: PC: 23: «Sche schei pia era far parada las mattauns.
Quella e tschella vess gia daditg mustgas de far suenter als marcaus ed
era ir cun caultschas per las vias», cudezza il bab Bistgaun il feagl che ha
ton quet cun la cumpignia. «Las mattauns audan a casa; *ina buna casa-
rina va buca pli lunsch che sia gaglina*, dias ti bein adina.» «Ed oz ditg jeu:
schei era far parada las mattauns», ...

Jeu hai puspei eligiu in dialog. Bab e feagl sedispetan pil problem dil
chor mischedau. Imitond las expressiuns dil bab drova il feagl in pro-
verbi ch'el ha udiu ord la bucca dil bab sez. Cunquei emprova il feagl da
far quescher siu adversari ella dispeta. Quel sto vegnir battius cun ses
agens arguments. Cul proverbi vul il feagl impedir ch'enzatgei midì quei
ch'ei adina stau aschia. Daco metter en damonda ina devisa che ha adina
valiu. Ins sto preservar la tradiziun. Denton, il feagl obtegn buca quei
ch'el vul. Il character provocont dil proverbi lubescha al bab da far ina
cunterattacca. Lu ha il feagl puspei la pusseivladad da rebatter. Formal-
mein sa il proverbi pia accelerar il ritmus ed augmentar la tensiun.

In tierz exempel, buc en fuorma da dialog, mo tuttina el discuors di-
rect, paleisa aunc in'otra tonalitat. Quella gada hai jeu priu in passadi
ord la Borgia dil tschess: 33: «Pér alla fin, gest avon che levar en pei, ma-
negia il bab: 'Ins scheva schiglioc pli baul, maridau ina feglia, gudignau
in feagl. Mo ils temps semidan cumpatg, il Luregn ha raschun. Oz stuess
ins plitost dir: maridau ina feglia e cattau la miseria.' Clau Antoni vesa
che la feglia seresenta, ...»

Ei vegn tschintschau dil Luregn che fa buca siu duer da bab da fami-
glia. Il proverbi ei en siu cuntegn nuot auter ch'ina constataziun da resi-

⁴⁰ LIVER, R., *Il proverbi tier G. Deplazes*, Laax, Jamna de studis romontschs, 31. 7.1986.
Duront quei referat hai jeu udiu per l'emprema gada la noziun «Wiedergebrauchs-
rede».

gnaziun mischedada cun ina gronda part petradad. Enstagl dad animar la conversaziun schirenta el tut ed impedescha da cuntinuar.

Tochen ussa hai jeu mo priu proverbis enteifer il discuors direct. Lein mirar siu effect en in'otra situaziun, numnadamein cu nus uдин el ord la bucca dil raquintader sez. Co stat ei cu il proverbii introducescha in niev passadi? Puspei in exempel per rispunder a mia damonda: PC: 30: «En fuorn cauld crescha ei buca pastg» ...

Cun quella situaziun iniciala ei il text enviaus. Quei che suonda explichescha il cuntegn dil proverbii. Jeu less cumparegliar igl exempel culla matematica: ins formulescha la teoria per cumprovar ella silsunter cun exempels.

Il cass oppost vein nus cun in proverbii alla fin d'in passadi, sco p.ex.: PC: 170: «Ella vul buca star cheu in di mo culla camischa. Tgi che vegn cun nuot, vala nuot!»

Mirond anavos recapitulescha il passadi ils patratgs precedents. Nus vein sco l'ascensiu viers ina mira, nua ch'il proverbii presenta il punct culminont. El ei il final, il punct sigl i. Suenter sa mo enzatgei niev vegnir. Siu intent ei cheu da dar in'admoniziu.

In auter exempel revelescha aunc in'otra tempra: PC 14: «: ... Ed il giuven vegn buca meglier. La stiala vegn dal lenn.»

Ei setracta puspei dil discuors direct. La mumma fa ina remarca finala cun character irrevocabel. Igl ei aschia; ei dat nuota da marcadar. In tun beffegiont e da surengiu, gie schizun cinic penetrescha quella constataziun da resignaziun.

Il proverbii amiez il text ha puspei ina funcziun differenta. Considerien igl exempel ord Paun Casa: 58: «La caschun fa il paltrun e la necessitad porta igl avantatg.»

Nus vein schizun dus proverbii succedents. Els ein il resultat logic dil text precedent. Ins savess dir ch'els espriman la conclusiu dalla situaziun. En medem temps fuorman els in ligiom cun quei che vegn suenter. Els annunzian per aschidadir la historia suandonta. Lur funcziun ei quella d'in esch. Ins entra e sesanfla en fatscha ad in niev ambient. Cun humor in tec zuppau dat il proverbii biara colur al text e reactivexcha la situaziun. Amiez el text eis el mintga gada sco il punct culminont dalla tensiu ascendenta, la quala suonda ina certa sluccada. Beinduras cumpara el nunspitgadamein. Lu eis el sco ina sbrenzla che seglia ord il fiug.

Dasperas sa il proverbii dar enqualga in cussegl, p.ex.: PC: 50: «Leu eisi stgir, ed ins sto buca temer ch'ins vegni observaus. L'amur e la signe-

ria vulan buca cumpignia»; in agid: PC: 62: «E las restas dellas spigias sgarflavan sia fatscha e mudergiavan ils egl, ch'ella stueva schar siglir las larmas. L'emprema carezia ei pli bia tortura che letezia»; u aunc ina consolaziun: PC: 59: «E sch'ella veva propi bugen el, lu spluntava ella franc in di. El stueva mo spitgar. Pazienza porta rosas.»

Aunc in auter effect ha il proverbi all'entschatta d'in capetel, p.ex.: «Buccas bletschas fan pugns» (PC: 41) ni «Quei che negin damogna, fa il temps cun biala veta. E la pli cuorta stad vegn cun greva carga» (PC: 74).

Il raquintader fa pretensiuns che la historia sto sclarir e confirmar silsuent. Il proverbi ei sco ina tesa, in principi directiv, che cuntegn ina sabientscha dalla veta. Naven dall'entschatta muenta el il text. La funcziun dil text ei d'illustrar la pretensiun iniziala. Quels exempels muosan bein las nianzas numerusas che la funcziun dil proverbi cuntegn. En fuorma entelgeivla e tschaffabla exprima quel verdads ed experientschas ord la veta quotidiana. Mintga situaziun sto vegnir analisada separadamein. G. Deplazes tucca en general cun ses proverbis bein la nota. Els dattan color al text, animeschan el ed augmentan la tensiun ed igl effect stilistic. Con bi eisi da veser co els fan da verdads abstractas, dil nunveseivel, caussas veseivlas, duvrond stupents maletgs. Ins paregli ils proverbis: «Aura d'avrel e carezia da mattauns, oz bi, damaun mitgiert» (PC: 51); «Vanadad ei ina flur de mesa stad» (PC: 65).

Enteifer il dialog accelereschan els il ritmus, san denton era frenar ni schizun paralisar igl avanzament.

4° Tgeinina ei propi l'impressiun sil lectur? Tgei avantatg sa il lectur trer dil diever dils proverbis? Jeu sun obligaus da rispunder cun mias atgnas experientschas. G'emprem hai jeu constatau ch'il proverbi cun sia fuorma specifica dat en egl, perfin al lectur pauc versau en quella materia. Ins senta immediat (pli u meins) ch'ei setracta d'enzatgei special, d'enzatgei che croda ordeifer igl ordinari. Il proverbi activescha l'udida dil lectur e gudogna en in amen sia atenziun. El ei sco in svegliarin che dedesta il durmider ord sia sien. Secund la situaziun variescha igl effect dalla locuziun. All'entschatta eis ella sco in culp da partenza che metta tut en moviment. Il lectur ei spanegiaus, schebein il cuntegn seconfirmescha ella historia. Enamiez sedamonda el, tgei che vegn a vegnir ed a suandar; ed el dialog suond'el plein smarvegl il culp suenter il proverbi, sch'igl interlocutor sa dar risposta e tgei ch'el replica. Alla fin d'in passadi ei il proverbi sco il punct final che dat al lectur peda da trer puspei flad silsuent. El captivescha tuts bunamein en mintga situaziun e vul ani-

mar il lectur ch'el sefermi in mument e pondereschi surlunder avon che cuntinuar. Grazia als proverbis ha el ina pintga survesta dil context. Il proverbis dat en paucs plaidis sco in resumau dalla situaziun.

Ei dat denton era exempels nua ch'il proverbis tucca buc absoluta-
mein la noda, p.ex.: «Nua ch'ins splunta ad uras, vegnan gleiti plirs ed
ins sa encurir ora ruasseivlamein. Pertgei tgi che sa buca piarder, gudo-
gna mai. Ei flurescha mo leu, nua ch'ils aviuls susuran» (PC:14).

Dus proverbis succedents – quei ei mia impressiun – ein, en quei cass,
da memia. Els renvieschan bein al text precedent, mo in fuss avunda. En
in'enumeraziun piarda cumpatg l'in da siu effect sil quen da l'auter.

Autras gadas tratg jeu ch'il proverbis seigi buca necessaris: «Pér en quei
mument ch'ei ha num prender cumiau dal fuorn, para ei ad ella sco
sch'ella perdess cheutras ina part de sia forza materna che nutreva ils ses
cul paun quotidian. Il carstgaun viva da paun e carezia materna»
(PC:10).

Ins savess schar naven el senza ch'il passadi piardi bia da siu effect.
Mo tut quei ei in'impressiun persunala e cheutras materia da discussiu-
nar. Ei dat auters passadis nua ch'ins sa sedispitar dil daco dil proverbis.

5° La davosa damonda pertucca il problem dil purtader dil proverbis.
Ins fa stem che G. Deplazes metta fetg savens ils proverbis en bucca al
bab. Schizun cu autras persunas drovan els, serefereschon ellas savens al
bab. Ins di quei ch'il bab ha detg. Siu meini ha peisa: ..., «di il bab adina»
(PC: 2); ..., «ha il bab manegiau» (PC: 12); ..., «dias ti [il bab] bein adina»
(PC: 23); ... «veva siu bab adina per moda da dir» (PC: 60), e.a.v.
Schiglioc drova mintga persuna cun ina rolla impurtonta proverbis.

6° Per finir less jeu bugen empruar da trer conclusiuns ord tut quei
capetel, concernent igl autur sez (quei s'auda denton buc exactamein en
miu tema). Il fatg ch'igl autur fa schi savens diever dils proverbis e dallas
locuziuns e formulas proverbialas mo en quels dus texts, muossa ch'el ei
fetg cudischius cun quella materia. Ins ha il sentiment ch'el tscherca
buca ditg, mo ch'el drova ils proverbis quasi incunscientamein. Els pa-
ran da nescher ord la situaziun quei che cumprova il grond diember da
proverbis che jeu hai numnau «proverbis tenor Deplazes: PtD». Culs
plaidis da Ricarda Liver less jeu pretender, «dass das Sprichwort im
Sprachbewusstsein des einfachen Sprechers, der seine Sprache nicht
reflektiert, ein Element seines von der Sprache vorgegebenen
Ausdrucksinventars ist» ...⁴¹.

⁴¹ LIVER, R., *op. cit.*, p. 402

Tier G. Deplazes han ins veramein l'impressiun ch'il proverbis seigi part da siu lungatg quotidian. Cun inschign e bunamein adina el dretg mument sa el duvrar il bien proverbis. Era sch'ei dat enzacons exempels che tucan buca tschien per tschien la nota.

Ils proverbis characteriseschan per gronda part las figuras e scaffeschon in cert maletg da mintga persuna. Quei fuss tema per in'otra lavur d'analisar tras ils proverbis «co lur purtaders capeschon sesezs e lur interlocutor e tgei maletg ch'els fan dalla veta humana, da lur concarstgaun e siu cunfar»⁴². Mintgin ha sia rolla ch'el sa buca bandunar, sco p.ex. la mumma: «ina buna casarina va buca pli lunsch che sia gaglina», ... (PC:23). Il bab secharacterisescha zun fetg cul proverbis ch'el di sez: «Dunna e bos, pren schi datier sco ti pos» (PC:60).

Ils proverbis dattan aschia in bi maletg dallas ideas concretas dil scribent sur dalla repartiziun dallas rollas. Sch'igl ei buc absolutamein il mund dil bab, lu eisi bein il mund dalla tradiziun. Sia morala ei ina morala tradiziunala ed auditiva, orientada anoviars, viers il mund social. Ins sedrezza tenor quei ch'ils auters dian ni han detg. Lur meini quenta: «di il bab adina» (PC:2); «Era ella [...] queta de ver udiu ina gada» ... (PC:49), e.a.v.

III. 1. *Cumparegliaziun cullas locuziuns e formulas proverbialas*

Nus vein viu ch'il proverbis sedistingua exteriuramein dalla locuziun proverbiala tras sia fuorma concisa, prosaica u poetica. El vul penetrar en la memoria. Igl interlocutor sto prender el a pèz. La locuziun proverbiala ha sco il proverbis igl intent da plidar «schlagkräftig, eindrucksvoll und wenn möglich bildlich-anschaulich»⁴³. Cun sia fuorma prosaica eis ella buca predestinada da s'ignivar el tgau digl auditor. Ella ei populara, mo ella ei buc in commentari e senza la minima tendenza didactica. Ei setracta semplamein d'ina locuziun che vul dar al discuors ina certa frestgadat, in character natural ed ina vigur perschuasiva (cf. Seiler:11).

Ch'ins fetschi persenn ils exempels suandonts: «A quels dil chor mi-schedau *vess jeu mussau las cauras digl uestg, jeu.*» (PC:22); «Creis ti che *jeu cumpri il gat el sac?*» (PC:196).

⁴² MAISSEN, F., *op. cit.*, p. 58

⁴³ SEILER, F., *op. cit.*, p. 12

Ils bellezza maletgs per descriver ina situaziun tschaffan e captiveschan igl auditor. Il cuntegn fetg savens figurativ sforza quel da far paratrgs surlunder. Allas locuziuns proverbialas maunca la verdad generala dils proverbis. Lur expressiun sereferescha ad ina situaziun concreta ch'ellas colureschan cun mur e savur (per duvrar ina gada ina formula proverbiala). Cheutras ein ellas dependentas dil context.

Dasperas dat ei ella medema gruppina ina massa interjecziuns cuortas ch'ins drova ella veta da mintgadi per scaffir vigurusamein in'atmosfera. Ellas ein sco tucs sin ina massa eria, sco sbrinzlas che illumineschan il stgir dalla notg: «Porti bein la tatta!» (Bdt: 37); «Ch'il giavel porti!» (Bdt: 38).

Tier Seiler figurescha in'entira roscha: «Ja, Kuchen!»; «Schwamm drüber!»; «Au Backe!», e.a.v.⁴⁴ (=schein per bien!).

Ins savess aschunscher autras frusas stereotipas sco «Dieus pertgiri!», «Dieus paghi!», «Dieus seigi ludaus!» etc.

Mias remarcas valan medemamein per las formulas proverbialas. Se-regurdeien ch'ils dus elements san esser 1° ella relaziun dalla semegliadetgna u 2° dall'opposiziun. Egl emprem cass accentuescha e rinforzescha la secunda noziun igl emprem element: «per cletg e ventira» (Bdt: 8); «art e part» (Bdt: 20) e. a.

El secund cass muossa la secunda noziun l'auter extrem dalla locuziun: «tgierp ed olma» (Bdt: 35); «cun peis e mauns» (Bdt: 39).

Cuntrari a Seiler sund jeu dil meini ch'ei setracti cheu buca pli da locuziuns proverbialas, mobein da simplas interjecziuns che jeu schess naven. Igl aspect specific (verb + sintagma nominal) dallas locuziuns proverbialas maunca: il verb maunca. En omisdus cass expriman plaid la totalitad. Sche l'in u l'auter dils dus elements maunca, piarda la formula tut siu character expressiv, gie ella cala d'exister, cf.: «senza hau ni mau». Ei maunca «mau»: «senza hau». Ed igl effect ei svanius.

Alla fin dall'analisa formala dils proverbis less jeu empruar da formular in'atgna definiziun dil proverbis sin fundament da mia lavur. Jeu sun partius dalla definiziun dil Brockhaus ed hai cumpletau ella cun quella da Seiler. Ei vala buca la peina da repeter las definiziuns. Jeu less mo aschunscher dus aspects che paran impurtonts a mi: 1° il proverbis pretenda ina valeivladad absoluta e sco consequenza 2° il verb principal ei *adina* el present u en ina fuorma cun character present, vul dir ch'ins sto capir la fuorma verbala sco present (igl imperfect p.ex.).

⁴⁴ *ibid.*, p.11

IV. Conclusiun

Il proverbi ei la pli pintga fuorma d'in text independent (cf. Peukes: 52). Cun u senza rema, en fuorma prosaica u poetica, el cumpara adina sco ina pintga poesia. Numerus ein ils mieds stilistics che fan ch'el vegn reconuschiu sco tal a prema vesta. Grazia a quels sedistingua sia construcziun formala claramain dalla semplia construcziun da mintgadi. L'expressiun extremamein concisa ha era sias influenzas silla grammatica dil proverbi. Sia sintaxa gauda ualti grondas libertads, ella ei meins reglada e normada. Ins savess dir ch'il proverbi suonda autras reglas ch'il discuors ordinari, sias atgnas reglas. In exempel: «Aura d'avrel e carezia da mattauns, oz bi, damaun mitgiert» (PC: 51).

Il problem schai tiel predicativ che s'adattescha buc al subject. La sligiazion ei l'ellipsa. Separaus dil subject cumpara il predicativ ella fuorma neutrala. Per arrivar alla construcziun normala ston ins mo dissolver l'ellipsa e cumpletar ella, p.ex.: «Aura d'avrel ei sco la carezia da mattauns: oz eis ella biala, damaun (eis ella) macorta» (cf. R. Liver: 399/400).

Il medem fenomen hai jeu observau el discuors cun amitgs romontschs. Ins savess lu sedumandar sch'il proverbi ei veramein ina maniera da poesia che sedistingua dalla tschontscha quotidiana (Seiler) u sch'el ei nuot auter ch'ina fuorma speciala dil lungatg ordinari. Tut las rispostas ein mo hipotesas. R. Liver⁴⁵ ha, crei jeu, tutta raschun, sch'ella di ch'ins stoppi analizar il proverbi da dus pugns da vesta differents: sia fuorma ei indubitablamein ordeifer dil lungatg da mintgadi, siu cuntegn e sia logica ein denton «... der reinste Spiegel [...] des Volklebens, des Volkwitzes, der volkstümlichen Natur- und Menschenbeobachtung [...] und gewähren [...] bisweilen auch einen Einblick in tieferes Denken und Fühlen»⁴⁶.

Mintga analisa dils proverbis sto trer en consideraziun quels dus nivos. Sch'il proverbi vul perschader sto el vegnir applicaus il dretg mument. Quei damonda ina gronda sensibilitad dil purtader. G. Deplazes ei in autur che drova fetg biars proverbis. Mia analisa ha mussau ch'el tucca generalmein bein la nota. Cun inschign metta el tscheu e leu in ulteriur accent da color. Ins senta veramein siu tschaffen per las locuziuns. Savens drov'el cun sia lieunga muredenta il proverbi el senn

⁴⁵ LIVER, R., *op. cit.*, p. 400

⁴⁶ LOESSI, H., *Sprichwörter des Engadins*, Winterthur, 1944, p. XII

provocont. Beinduras dat ei situaziuns, nua ch'ins savess sedispitar, schebein el ei giustificaus: «Wie nicht gemeine Kunst dazu gehört, den Edelstein mit Geschmack in einen Ring zu fassen, so ist auch nicht jeder im Stande, das Sprichwort im Reden geschickt anzubringen. Man muss Verstand haben, den Verstand desselben zu fassen, und Gefühl, um der Schönheit seines Inhalts und Ausdrucks inne zu werden ...»⁴⁷

Quellas munconzas stilisticas savessen derivar dalla moda e maniera nunreflectada, cun la quala G. Deplazes scriva, sco el di sez. Schebein ins sa far litteratura senza reflectar ei in'otra damonda.

Mia lavur ha giu consequenzas persunalas. L'occupaziun culs proverbis ha lubiu a mi d'anflar puspei il contact cun quella materia populara. Dacheudenvi fetsch jeu bia pli grond stem al diever da proverbis, locuziuns e formulas proverbialas en tutta sort da texts ed el lungatg oral. Plinavon hai jeu in basegns persunal da duvrar pli savens e pli cunscientein proverbis. Jeu sperel che vus, car lectur, veies era survegniu tschaffen vid quei scazi dalla tschontscha populara. Il proverbis ei in juvel ch'ei vala la peina da mantener!

V. Bibliografia

V. 1. Litteratura primara

- DEPLAZES (G.) *La Borgia dil tschéss*, Mustér, 1976² Ed. Desertina.
 DEPLAZES (G.) *Paun casa*, Glion, Nies tschespet 39, 1960.

V. 2. Litteratura secundara

- BENVENISTE (E.) *Problèmes de linguistique générale* t1, Paris, 1966, Galimard, p.246.
 BÜHLER (J. A.) «Collecziun da proverbis rhaeto-romontschs» en *Annalas* 3, Cuera, 1888, pp 3 – 93.
 DECURTINS (C.) *Rätoromanische Chrestomathie*, t2 (pp 161 – 165; 664 – 676), t4 (pp 1005 – 1013), t10 (pp 1098 – 1103), t11 (pp 167 – 173; 246 – 249), Chur, Octopus Verlag
 DRG, t1 – 7, Cuaira, 1939 – 1985.

⁴⁷ *ibid.*, p. XIX

- DUCROT (O.) *Dictionnaire encyclopédique des sciences du langage*,
 TODOROV (T.) Paris, 1972, Ed. du Seuil (Coll. Points).
- LIVER (R.) «Sprichwortstrukturen im Surselvischen» in *Das Romanische in den Ostalpen*, Wien, 1984, pp 391 – 402.
- LOESSI (H.) *Der Sprichwortschatz des Engadins*, Winterthur, 1944, Verlag A. Vogel.
- LYONS (J.) *Linguistique générale*, Paris, 1970, Larousse, pp 136 – 137.
- MAISSEN (F.) Sur «Igl maletg digl um e dalla femna el proverbi romontsch» en *Ischi* 58/1, 1973, pp 58 – 65.
- MAISSEN (F.) Sur «Casa e cuort el proverbi romontsch», en *Annalas* 76, 1963, pp 155 – 169.
- MAISSEN (F.) Sur «La rauba el proverbi romontsch», en *Annalas* 86, 1973, pp 151 – 157.
- MAISSEN (F.) Sur «Ti e tiu concarstgaun el proverbi romontsch» en *Pelegrin* 59, 1958, pp 96 – 98, 110 – 113, 137 – 139, 159 – 161, 185 – 186, 211 – 214.
- PEUKES (G.) *Untersuchungen zum Sprichwort im Deutschen*, Berlin, 1977, Erich Schmidt Verlag.
- SCHMID (T.) «La vita familiara i'l spejel dal proverbi rumantsch», en *Annalas* 71, Samedan, 1958, pp 38 – 56.
- SEILER (F.) *Deutsche Sprichwörterkunde*, München, 1922.
- LIVER (R.) *Il proverbi tier G. Deplazes*, Laax, Jamna de studis romontschs, 31.7.1986.

VI. Annexa: Gliesta dils proverbis e dallas locuziuns e formulas proverbialas

VI. 1. Proverbis

VI. 1.1. Paun casa

- Paun cumprau ei miez magliau: 2
- Buns tiarms fan buns vischins: 5, 89
- Il carstgaun viva da paun e carezia materna: 10

- Bein de cumin seigi de negin: 10
- Petta pagada: 13, 54, 55
- La stiala vegn dil lenn: 14
- Buna casarina va buca pli lunsch che sia gaglina: 23
- En fuorn cauld crescha ei buca pastg: 30
- Tgi che semeglia, sepeglia: 31
- Cul méel ei daus surengiu vegn ei fatg via: 32
- A tgi che sa buca tgei far, dat il giavel lavur: 32
- Il fem, la tuoss e l'amur catt'ins prest ad agur: 35, 65
- Buccas bletschas fan pugns: 41
- Cul rufit vegn en credit, miran ins per oz e buca sin damaun: 43
- Quel che ha magliau il giavel sto era ver ils corns: 43
- Il cletg seigi savens zugliaus el manti de discletg: 49
- L'amur e la signeria vulan buca cumpignia: 50
- Aura d'avrel e carezia da mattauns, oz bi, damaun mitgiert: 51
- Pitg petg, dat lètg: 55
- La caschun fa il patrun: 58
- Pazienza porta rosas: 59
- Pli bugen schliet agen che saver grau e grazia dils auters: 59/60
- Dunna e bos, pren schi datier sco ti pos: 60
- Basta, frina ed aua dattan pasta: 64/65
- Vanadad ei ina flur de mesa stad: 65
- La verdad ha cantuns: 89
- Tgi che crei mal, fa mal: 97, 152
- Ch'il carstgaun sa buca viver digl agen paun: 111
- Vendiu ei vendiu: 157
- Dunna grassa, dunna lassa: 7
- Ils temps semidan: 39
- Petgas sut il tschiel san ins buca metter: 111

VI. 1.2. La Borgia dil tschéss

- La stiala vegn dil lenn: 6 (PC:14)
- Fiug, tuos e carezia ein buca da zuppentar: 15
- Bluzcher fa bluzcher e discletg discletg: 18
- Ils mulauns maglian il vestgiu, ils quitaus il cor: 31

- Sch'ins rebatta las rabaizas l'emprema ga sco s'auda, han ins bien per adina: 34
- Aschia catscha in giavel l'auter: 46
- Preits e burera han ureglias: 49/50
- Petta pagada: 72, 172 (PC: 13, 54, 55)
- Empermess ei empermess: 84
- Il pur ei tups sco in tschep da lenna e mals sco in giavel: 122
- Nuot era nuot: 156 (PC: Nuot ei nuot: 70)
- Tut vegn alla glisch: 172

VI. 2. Proverbis tenor Deplazes (PtD)

VI. 2.1. Paun casa

- Malezia spargna forza e schanegia il dir: 3
- Il carstgaun vegn preparaus e seprepara ad uras per siu destin, che rocla sin ischels che nus sez unschin, mo ch'in auter fa: 6
- Ils tups dian quei ch'ils mals tratgan: 8
- Schenta fa da schenta e paga vess pulenta: 12
- Patruns ein ins mo de quei ch'ins drova: 14
- Tgi che sa buca piarder, gudogna mai: 14
- Ei flurescha mo leu, nua ch'ils aviuls susuran: 14
- Per quel che ha nuot, ei pauc fiasta: 30
- Piarder fa schliet saung: 32
- Quel che piarda ei persuls: 42
- Tgi che catta, spiarda: 49
- La necessiad porta igl avantatg: 58
- La luschezia spuenta la carezia: 60
- Saver spitgar porta tscheins: 61
- L'emprema carezia ei pli bia tortura che letezia: 62
- Educau auters, ei dumignau sesez: 62
- Ch'ins possi tener ina femna mo schiditg ch'ins mudregi ella: 69
- Il mal maguna a quel ch'ei aunc buca lavagaus: 69
- Ins sto perdunar al carstgaun: 69
- Cun nuot sa'l giavel far nuot: 70
- Quei che negin damogna, fa il temps cun biala veta: 74
- La pli cuorta stad vegn cun greva carga: 74

- Inamurai disturb'ins mai: 88
- Quescher ei buca detg manzegas: 89
- Il saung ei pli mals ch'il tschurvi: 94
- Plein ei plein e basta: 95, 105
- Ils temps porta tut e pren tut: 98
- Il riet vegn cun luvrar: 82
- Buna cumpignia dat curascha: 103
- Quei che isa, sgurtigia: 106
- Il tenti viva denton da cumpignia: 108
- Per in toc femna van ins nuota sur mar: 111, 118, 122, 130
- Tgi che sescaulda sebrisca: 113
- Igl um conquista la femna senza isar la schanuglia: 116
- In grond cor ha era empau cuntegn: 127
- Piars ei piars: 130, 181
- Inamurai disturba mai: 133
- Las rodas de gudogn e sperdita laian buca ver mintgin, nua ch'ei catschan en ils dents: 141
- Sort ei sort: 144
- Las marveglias d'ina femna ein sco il zerclem. Dapertut pon ei catschar ragisch: 148
- Las femnas mieran buca dil mal, mobein dellas marveglias: 150
- Larmas petras lavan bein: 154
- La tenuta dil carstgaun ei siu meglier scut: 161
- Tgi che vegn cun nuot, vala nuot: 170
- Il viver fa il carstgaun sabis: 184
- Il temps fa tolerant culs auters: 190
- La veta fa beinduras la megliera salmira ed il temps damogna: 199
- Igl um ei en malruaus sur dil vargau dalla femna: 200
- Cu la feglia marida, gudognan ins in feagl: 201

VI. 2.2. La Borgia dil tschéss

- Ins sa far dil mal culla lieunga senza dir dil mal: 7
- Ils plaids ein sco burnius. Sch'ei crodan el strom dat ei fugatscha: 7
- Il vent muenta ils pegns, l'egliada il cor: 14
- Mo nua ch'il giavel ha buc arau, semna el era buc: 22
- La lavur fa buca rehs, sipli dies ault: 29

- Cun in toc cargadavon da Metusalem sa il giavel far nuot: 30 (PC: 70)
- Argien ella barba, il giavel ella costa: 30
- Maridau ina feglia, gudignau in fegl: 33 (cf.: PC: 201)
- Maridau ina feglia e cattau la miseria: 33
- Quei che la sigir damogna buc, damogna il cugn, e quei che resista al cugn, damogna il fiug: 46
- In niev vent stueva far primavera: 55
- Meglier ina mala manzegna ch'ina ortga verdad: 64
- Ins sto buc ir allas mattauns culla detta els egls: 65
- Mesa breigia purtava dubel success: 80
- Pil discletg cumpr'ins giudezi: 97
- Daners ein custeivels, pli custeivla ei la veta humana, mo il pli custeivel gliez ei il temps: 99
- Da far il bien, duein ins festginar: 99
- Dieus dat, sche nus dein e nus dein, sch'el sefa renconscheivels: 109
- Tgi che ei nuot per sesez, vala era nuot e meins che nuot pils auters: 117
- Zatgei per zatgei: 151
- Cul temps fai mescal sin mintga crap: 163
- La pli profunda plaga survegn sia urida: 163
- Las femnas san far nuot auter che bargelar: 176

VI. 3. *Locuziuns proverbialas*

VI. 3.1. Paun casa

- far pli tup che la crappa: 3
- esser aunc buca schetgs davos las ureglias: 20
- mussar las cauras digl uestg: 22, 45, 116, 130
- fierer igl emprem crap el furmicler: 32
- quei ch'el ha da pign mai giu ed empriu, quei sa el era buca da grond: 39
- Tgei giavel: 54
- Tgi gianter: 54
- far giu la cavalla per dus cotschens: 75
- E quei ch'ella veva buca fatg da giuven, entschev'ella buca da vegl: 114
- comprar il gat el sac: 196

VI. 3.2. La Borgia dil tschéss

- il tissi ei ella cua (cf.: 30: Jeu sai nua ch'il tissi schai, ella.cua)
- Porta bein la tatta: 37
- Ch'il giavel porti: 38
- ir ellas caglias: 38 (PC:43)
- Porti il naucli: 41
- Mulau fin sco las molas dil destin: 53
- schar ver las cauras digl uestg: 57
- barschar calzers nauschs: 66
- schiglioc dat ei zaberghenis: 73
- Porti bein la tatta: 82 (cf.: 37)
- Va ali giavel: 83
- Prender, prendas ti cun omisdus mauns e render, rendas ti – culs peis: 86
- Tgi vul far la tschavera, sche tut mira ad ins el parlet: 96
- veser las cauras digl uestg: 97
- Jeu hai da defender pauc e da piarder nuot: 151
- ..., san ils da Pigniu suflar a mi en pegna: 151
- prender sillas cornas: 183

VI. 4. *Las formulas proverbialas*

VI. 4.1. Paun casa

- grau e grazia: 3, 43/59/60 / ni grau ni grazia: 176
- bi e persul: 5, 8
- cau e canvau: 7
- entir ed entratg: 7
- truschar e sguschar: 9
- beffas e leffas: 10, 73
- stgir e clar: 11
- vias e streglias: 12
- barba e barbis: 13, 55
- franc e segir: 14, 15, 17, 23, 59, 150
- ni rir ni batgir: 14
- bucca e nas: 17, 128

- stimau e respectau: 19
- sal e peiver: 22
- sgargnir e giblar: 22
- fidai e fideivels: 24
- fiug e flomma: 26, 110
- dign e dueivel: 27
- quels e tschels (quella e tschella / quel e tschel): 28, 46, 60, 66¹, 66², 67, 69, 78, 122, 124, 125, 135, 165
- giuven e vegl: 31, 71 / ni giuven ni vegl: 75
- ni torp ni turpetg: 33
- cantinem e giblem: 33
- bien e schliet: 36, 111
- marsch e misch: 38
- ni fei ni risposta: 41
- dretg e duer: 44
- fein e risdiv: 44
- dretg e seniester: 45, 201
- temps e peda: 47, 134
- di e notg: 47, 62, 144, 150
- sestorscher e sedustar: 55
- tun e cametg: 55, 103
- perco e percum: 56
- ver e segir: 62
- duiu, stuiu, munglau: 64
- pli u meins: 66, 77, 189
- eris, steris e nuaus: 66
- sezugliar e sezuornar: 67
- sendas e trutgs: 77
- bein ed endretg: 79
- ina scurlada ed ina suflada: 79
- tgierp ed olma: 80
- seduvrar e sestentar: 80
- attents sco in tschéss: 83
- brenta e brocs: 84
- bibi e baselimanc: 86
- fom e cueidas: 91
- plaid e fatg: 91, 109
- donn e puccau: 95

- raschun e caschun: 96
- mur e savur: 98
- tuna e camegia: 101
- fiug e zuolper: 101
- Sodom e Gomora: 103
- luna e fifa: 106
- selitgem e sestruclem: 107
- stagn e bein: 109
- runtgas e rovens: 109
- praus ed ers: 111
- sera e damaun: 114
- muneida e rueida: 118
- fetg e bein: 119, 126, 150
- detg e fatg: 119, 125, 150, 188
- grond e pign: 126
- fetgas e temas: 141, 142, 148
- clar e bein: 155
- plogn e tgisa: 173
- art e part: 182
- grir e bargir

VI. 4.2. La Borgia dil tschéss

- cletg e ventira: 8
- alvs sco la neiv: 9
- plaid e fatg: 12
- cotschna sc'in burniu: 13
- durmir sco in tais: 15
- buca e nas: 20
- art e part: 20, 55
- solver sco in uors: 27
- quei ei sco ieli el fiug: 29
- senza hau ni mau: 32
- paun e pischada: 34
- tgierp ed olma: 35, 175
- peis e mauns: 39 / mauns e peis: 39
- temps e peda: 40, 52, 87, 174

- fiug e flomma: 52, 149
- praus e pradas: 52
- quels e tschels: 53, 67, 150, 155, 164, 165
- grugns e greps: 54
- cul fiug e culla veta: 58
- dis en e dis ora: 58
- vescla ed aspra: 61
- buiu sco ina vacca: 63
- fein e risdiv: 68
- segir e franc: 74, 88, 137
- fidau sco in crap: 80
- baul ni tard: 86
- casa e cuort: 92
- ina tschera sco in botsch: 92
- preit e paglia: 106, 114
- veta e mort: 109, 181
- plirar e batgir: 113
- fentas e fantasias: 114
- grau e grazia: 117, 188
- casas e clavaus: 122
- grugns e greppa: 123, 171
- segidond e segirond: 138
- clar e bein: 139, 172, 181
- durmir sco crappa: 144
- rir e bargir: 147
- grir e burlir: 150
- sgiavlar e smuldir: 150
- ni fei ni risposta: 155 / fei e risposta: 165
- eri sco in um crap: 159
- pli un meins: 163, 165
- siglientau e spuents: 166
- di e notg: 166
- batter e pitgar: 182
- detg e fatg: 188
- grir e clamar: 189